

ВИДИН – ЧАСТ ОТ ЕВРОПЕЙСКА ТУРЦИЯ МЕЖДУ 1836 И 1870 Г.

Градът в пътеписите на Феликс Каниц, Ханс Вахенхузен и Ами Буе

Яна Тодорова

Резюме, ключови думи и биография:

Периодът от втората четвърт на XIX в. нататък е съсредоточен в изследване на непознатото интересно. Непознаването е това, което поражда желанието за пътешествия, но и това, което засилва възможността за преувеличаване, изкривяване или подмяна на истинността във видяното. Характерът на пътешествието не позволява достатъчна дълбочина на тълкуване. Пътешественикът преминава за кратък период от време през места с различна стилова и смислова наситеност и добавя своите нагласи и представи. Съчетаването на действителност и лично усещане създава богатата обстановка от пътеписите на Феликс Каниц, Ханс Вахенхузен и Ами Буе.

Пътеписният жанр е необятна територия за тълкуване, но вниманието ми е насочено към град, който през XIX в. е крайна точка. Видин има стратегическа позиция в тогавашна Европейска Турция, но съществуването му е натоварено и с други смисли. Налична е богата среда на общуване, обмен и търсене на различното, която мога да събера в понятието „вътрешен свят“. Дали той е бил видим или по-скоро желан за разкриване от тримата пътешественици, ще се опитам да изясня, разглеждайки тяхното словесно и/или визуално представяне на града.

Образите, които предлагат, предизвикват мисълта към коментар. Каниц пре моделира представата за Видин като територия на контрасти, от които се създава богатата и колоритна атмосфера на град със собствена идентичност.

Преходът от историческата описателност на Каниц към художествената сюжетност на Вахенхузен показва друг тип гледане, водещ след себе си и нов тип четене. Той поражда въпроси, а именно доколко тази информация се доближава до реалните усещания, представи и позиции? Дали човешкото око и слова не са се увлекли в доукрасяването на ситуации, образи и места?

Художествената описателност на Вахенхузен е подменена от информативността на Буе. Разликата между текстовете е осезаема, но това обогатява и динамизира представата на западноевропейеца. Словесността и визуалността се превръщат в представители на локалното пространство на града, те имат мащабната задача да продължат изграждането на неговата собствена идентичност.

Ключови думи: Пътепис, пътешественик, български градове, Видин, Европейска Турция, образи, идентичност

Яна Тодорова, докторант към катедра „Културология“, ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, област „Теория и история на културата“.

Периодът от втората четвърт на XIX век нататък е съсредоточен в изследване на непознатото интересно. Желанието за знание е негова характеристика. България е част от Европейска Турция в този времеви отрязък и притежава всички предпоставки, за да бъде притегателна територия за европейските изследователи и пътешественици.

Преди да пристъпя към същността, е необходимо да въведа понятието „Европейска Турция” – така, както ще го използвам. То обхваща характеристики, които го трансформират в категория, задаваща нагласите към тази част от Европа. България, като част от нея, носи признаци за „провинциализъм”¹. Тя се ситуира мисловно (за чуждите пътешественици) и физически в изостаналата, непозната и затворена част на Европа, наречена „Европейска Турция”. Непознаването е това, което поражда желанието за пътешествия, но и това, което засилва възможността за преувеличаване, изкривяване или пълна подмяна на истинността във видяното. Пътешествието, само по себе си, не позволява достатъчна дълбочина на тълкуване. Пътешественикът преминава за кратък период от време през места с различна стилова и смислова наситеност, като добавя своите нагласи и представи. Съчетаването на обективна действителност и лични представи създава богатата на детайли обстановка от пътеписите на Феликс Каниц, Ханс Вахенхузен и Ами Буе.

Приносът на тримата европейци към различния поглед върху българската култура (и не само) е причината техните пътеописания да са обект на изследване от десетки години. Осмислянето на текстовете им довежда до ценни изводи върху този граничен период от миналото на България, какъвто е XIX век (период, в който се оформя собствената идентичност).

Тъй като пътеписният жанр от този век е необятна територия за разсъждение и тълкуване, смятам да насоча вниманието си към град, който в посочения период се определя като административен, военен и търговски център. Видин има стратегическа позиция в някогашна Европейска Турция. През XIX век градът съхранява потенциала да бъде политически и икономически необходим за империята, но съществуването му е натоварено и с други смисли. Съчетаването на разнообразни етноси и религии го прави интересен и с неговия вътрешен свят. Многообразните общности², събрани в него, означават наличието на действаща социо-културна среда. Именно тази богата среда на общуване, обмен и търсене на новото и различното наричам вътрешен свят. Дали той е бил видим или по-скоро желан за разкриване от пътешествениците, това ще се опитам да изясня, когато разглеждам Феликс Каниц, Ханс Вахенхузен и Ами Буе и части от техните пътеписи.

Общото между тримата е това, че те минават през Видин в своите пътувания, чиято крайна цел обикновено е Константинопол. Периодът на техните обиколки, между 1836 и 1870 г., съвпада с начални етапи в развитието на българските градове. Европейските влияния започват да си проправят път, подпомогнати от отслабването на позициите на Османската империя и наложилите се обстоятелства тя да излезе от своята ограниченост в международните си отношения. През XIX век мощната Османска империя се е превърнала „в болния човек на Европа”³, както припомня Божидар Йезерник. Тя е модел за изостаналост и причината за това може да бъде търсена в религията. Ислямът и Коранът са се превърнали в социална категория, задаваща модела на различните части, съставляващи едновременното съществуване на общностите през XIX век.

¹ Лилова, Д. Балканският стереотип: рецепция и съпротива във възрожденския печат – Във: *Имиджът на Балканите: исторически подходи и комуникационни перспективи*. С., 2008, 109.

² През разглеждания период във Видин най-многобройни са общностите на българи, турци, власи, евреи, цигани.

³ Йезерник, Б. *Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици*. С., 2013, 38

Тази кратка историческа препратка се налага, за да стане ясно, че градовете притежават своята историческа привлекателност за европейските пътешественици. Тя (привлекателността) е породена и от интересното съжителство на различните общности. За Видин от втората половина на XIX век има данни за 8020 българи и 3487 турци⁴. Това съотношение идва на място, за да потвърди отслабващите позиции на империята. Това е период на преход от наследството на империята, губеща своите позиции, към желанието на българите за значителна промяна. Този преход стимулира мисълта за коментар, четейки текстовете на преминаващите през града и страната пътешественици.

Феликс Каниц (1829 – 1904 г.) е пътешественик, художник, етнограф, археолог, учен. Пътуването му из българските земи започва през 1860 г. като сътрудник на списанието *Илюстрирте Цайтунг*⁵. Разностранните интереси позволяват на Каниц, в многобройните обиколки на Дунавска България и прекосяването на Стара планина⁶, да отрази условията и характеристиките, които намира във всяко посетено място. Възможностите му на гравьор, картограф и наблюдател представят България в пътеписа „Дунавска България и Балканът“, чийто първи том, включващ минаването му през Видин, излиза през 1875 г. Частта, която засяга града, в този първи том, се нарича „В стария и новия Видин“, но нека първо изясня защо започвам с Каниц преди останалите двама пътешественици, противно на хронологията в пътуванията им.

Вахенхузен и Буе пътуват до Видин години по-рано, но начинът, по който гледат и описват, е различен от този на Каниц. Вярно е, че целта на пътеписа е именно тази – да опише видяното, но Феликс Каниц вниква по-дълбоко от просто видимото. Отношенията между хората, стремежът към просвета, отношението на жителите към града, военната история са само част от описаните състояния на Видин за малко повече от десетилетие. Разликата в наблюденията на пътешествениците може да бъде видяна в началото на пътеписа, където Каниц критикува погледа на Ханс Вахенхузен върху Видин:

*„Позволявам си да спестя описанието на предишния облик на главния град на Видинския окръг, образуван от шест околии. Пътуващи по течението на Дунав туристи отдавна са сторили това с лековато перо, особено що се отнася до очебийните отрицателни страни на града. Напомням само за Ханс Вахенхузен, който живо бичува мръсотията на криволичещите видински улици, изкривените фасади на постройките, отвратителните кървави локви в месарската чаршия, вонящите блати на площадите, оглушителното скърцане на тромавите биволски коли, главоломния калдъръм на тесните, неосветени улички, пълната липса на места за разходка, на страноприемници и всякакви удобства при богатото изобилие на натрапчиви просяци, цигани и друга мръсна сган! Но защо упрекуват точно Видин в това, което поначало принадлежи към цялостната външност на истинските турски градове, дори и на мюсюлманските квартали на Истанбул? Това, което отдалеч изглежда толкова очарователно не би трябвало да се преценява несправедливо, когато се разглежда по-отблизо.“*⁷

Под мръсотията той вижда историческата ценност на града с хората и паметниците в него. Каниц не ги разглежда самостоятелно и преднамерено, както вече е

⁴ Семов, М., И. Янкова. Пламъци от пепелта. Встъпителен анализ към първата част на изследването „Българските градове през Възраждането“, С., 2004, 118.

⁵ Симеонова, Р., Ц. Величкова. Научният архив на БАН като извор за регионални изследвания на Северозападна България (по документи от архивния фонд на Феликс Каниц) – Във: Българското възрожденско общество. Проблеми, борби и постижения. (Сборник в чест на доц. д-р Огняна Маждракова – Чавдарова). С., 2012, 294.

⁶ Той прекосява 18 пъти Стара планина в периода между 1860 и 1875 г. (Каниц 1995: 29)

⁷ Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът, Том 1. С., 1995, 43-44

било възможно, поради натрупаните в годините пътеописания на други автори. Според Николай Аретов⁸ текстовете като пътеписите, четени „традиционно“⁹, придобиват значението на документ, „авторитетна санкция за собствената идентичност“¹⁰. Разглеждайки ги по-задълбочено, обаче, те могат да подпомогнат създаването или доизграждането на културната цялост на града за периода на XIX век.

Интересите на Каниц към археологията и историята категорично затвърждават усещането за излизане от преднамереността на описанието. Пренасянето им в текста може да бъде открито на две места, а именно при описанието на приноса на Осман¹¹ Пазвантоглу за европейския облик на Видин:

*„Пазван Оглу съчетавал в себе си рядка енергия с много голяма природна дарба. Малко поевропейченият облик на Видин, повишената отбранителна способност, откриването на нови улици, изграждането на много монументални сгради, между които Пазван-Оглу-Джамия с медресе и библиотека, както и споменатите вече хуманни начинания в града са всички негова заслуга.“*¹²

както и при разглеждането на крепостта Бабини Видини кули:

*„Най-старата и исторически най-интересната част на крепостта се намира във вътрешността на цитаделата, на ръба на дунавския фронт. В тясно пространство се издигат многобройни квадратни и многоъгълни кули. Всичко това образува постройка, в изграждането на която, след нейните основатели – римляните – са участвали всички следващи народи.“*¹³

Тези две визуализации са ценни със своята задълбоченост. Описанието тук е подчинено на допълнителни знания, придобити не само чрез непосредствено наблюдение, но и чрез проучване на конкретните места. Феликс Каниц превръща своето пътеописание, включващо Видин, в труд, допълващ научното знание за периода на XIX век. Обликът на града, създаден от него, преобръща установената вече представа. Видин не е просто поредният посредствен град от Европейска Турция през XIX век, това се вижда още в заглавието „В стария и новия Видин“. Той е територия на контрасти, от които се създава богатата и колоритна атмосфера на град с история, но и с бъдеще.

Дворецът на българите във Видин (Феликс Каниц)

⁸ Аретов, Н. Образи в авторитетно огледало. Стереотипите за Балканите в английската литература (<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=7727&Level=1> – 10.10.2013 г.)

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там.

¹¹ В пътеписа си Феликс Каниц изписва името видинския паша по следния начин: „Осман Пазван Оглу“, докато днес името се изписва „Осман Пазвантоглу“.

¹² Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът, Т. 1. С., 1995, 46

¹³ Пак там, 56

Видинската крепост (Феликс Каниц)

Преходът от историческата описателност на Феликс Каниц към художествената сюжетност на **Ханс Вахенхузен (1823 – 1898 г.)** не е лек, но е желателен, защото показва друг тип гледане, а следователно допълва културния облик на страната и Видин като част от нея, за XIX век. Това не бива да звучи като критика, напротив, творчеството на Вахенхузен е част от тази, набрала скорост, вълна от пътешественици, които целят да опознаят „*близкия околоевропейски свят*”¹⁴ и да го покажат на европейските си читатели.

Пътеписът¹⁵, който отразява пътуванията на Вахенхузен, се нарича „От Видин до Стамбул”. Той излиза през 1855 г. и е съставен от 12 части. Пътуването на Вахенхузен започва от Видин. Описанието на града, с неговите недостатъци, мръсотия и липса на места за разходка, т. е. неговата нецивилизованост, се видя, пресъздадено от Каниц. И тук е важно да обърнем внимание на понятието „нецивилизованост”, антоним на „цивилизованост”, които употребяваме често, за да изразим несъгласието или одобрението си за някои материални или духовни категории. Правилно ли е това? Кой задава категориите за правилно и неправилно, уместно – неуместно или добро – зло? Цветан Тодоров¹⁶ разглежда понятията „цивилизация”, „цивилизации” и „култура/и”, свързани едно с друго. Според него цивилизацията несъмнено е свързана с културите. Това означава, че поради неразбираемостта на чуждата култура, тя е отхвърляна като такава. Тя липсва в представите на европейските пътешественици за Европейска Турция или конкретно за Видин, като част от тази територия. Представата за липсваща култура се усеща в прочита и затвърждава по-разпространения стереотип. Читателят е насочен в своето мислене и разсъждение. Това е продължено и при предаването на подготовката за прехода от Видин до Свищов¹⁷. Отправната точка е опасно място, което предполага умерена предпазливост, но Вахенхузен, в духа на своето сюжетно разказване, се нагърбва с отговорностите на пътешественика из Европейска Турция, които включват и поемане на рискове. Това прави четенето на пътеписа подобно на това на роман. Европейският читател става част от различен свят, притежаващ едновременно увлекателността и усещането за измислицата на романа, но и сигурността, че пътешественикът предава информацията от първа ръка и животът на това място действително е такъв. Тук идва въпросът, който едва ли тогавашните читатели са си задавали, а именно доколко тази информация се доближава до реалните

¹⁴ Чернокожев, Н. България: стереотипи и екзотика, С. 2012, 9.

¹⁵ Пътепис или, както правилно отбелязва Николай Чернокожев, пътеписно – репортажна книга.

¹⁶ Тодоров, Ц. Страхът от варварите. Отвъд сблъсъка на цивилизациите, С. 2009, 48 - 51

¹⁷ Чернокожев, Н. България: стереотипи и екзотика, С. 2012, 93 – 94.

усещания, представи и позиции? Дали човешкото око или слова не са се увлекли в доукрасяването или преувеличаването на ситуации, образи и места?

Характеристиките на каикчиите, с които Вахенхузен тръгва от Видин, също допълват образа на града и хората, които живеят в него. Те са двама турци, добре въоръжени, които прекарват пътуването в сън, независимо от времето¹⁸. Каикчиите са представителите на западащата, летаргична Османска империя. Нейните поданици вече са се изолирали в свой собствен ритъм на живот, което ги затваря към останалата част от Европа и ги превръща в екзотичен образ, в това, което задължително трябва да се види, идвайки в земите на Европейска Турция.

Частта от пътеписа, отнасяща се до Видин, внушава други културни категории, различни от тези при Каниц. Въпреки историята и ключовото си местоположение, Видин е предстен като един отблъскващ град, част от Европейска Турция. Основното усещане е за изостаналост, за собствено движение на времето, което е неспособно да се впише в цивилизоваността на Западна Европа. Стереотипът е изработен посредством сравняването на вече познатото с новото.

Ханс Вахенхузен затвърждава своя противоречив образ на Видин чрез различното си разказване и поглед върху случващото се около него. От неговия разказ се насочвам към пътеписа на Ами Буе, който притежава свои характеристики, обогатяващи образа на Видин.

Д-р Ами Буе (1794 – 1881 г.) е медик, естественик, геолог и полиглот. Доброто му образование определя и неговата насоченост в проучването на Европейска Турция. Той сформира научна експедиция, която да тръгне на обиколка през 1836 г. Тя включва още четирима специалисти в различни области на науката. Наличието на екип, при това добре подготвен, отличава начинанието на Буе от това на Каниц и Вахенхузен. Тази подробност дава друг нюанс на пътеписа („Сборник от маршрути”), във варианта на Буе той придобива по-скоро енциклопедичен¹⁹ характер, което го прави и по-слабо задълбочен, в смисъл на отсъстваща аналитичност при предаване на информацията. Подходящо би било и определянето на начина на описание на Буе като справочен или констативен по отношение на местата, които обикаля. Именно тази негова особеност е основателна причина да бъде разгледан, за да допълни образа на Видин в периода между 1836 и 1870 г.

В своя труд той обръща внимание на географски, етнографски, исторически, религиозни, езикови, духовни и социални особености на местата, през които минава експедицията.

Нека отново се върна на образа на Видин. Описанията на града при Буе напомнят тези на Феликс Каниц с положителното отношение и търсенето на подредеността в този „нецивилизован” свят:

„Укрепеният град Видин има красив изглед с 20-те си минарета. Просторни каменни двуетажни сгради принадлежат на пашата и са разположени на малко възвишение. Около повечето къщи има китки дървета. Там се вижда нещо като замък с малки кули. Този търговски град наброява повече от 20 000 души, между които има много българи и власи. По Дунава винаги са спрели големи ладии. Срещу града в Дунава има един остров.”²⁰

В следващата част от описанието Видин е представен като отправна точка за други важни български градове, което напомня пътеописанието на Вахенхузен:

„От Видин нататък главните пътища в България са: този за Ниш (около 20 часа), този за Пирот през Арзер паланка и Чипровац (около 23—24 часа), този за

¹⁸ Чернокожев, Н. България: стереотипи и екзотика, С. 2012, 101

¹⁹ Годоров, Д. Българска етнография през Възраждането, С. 1989, 302

²⁰ Цветкова, Б. Френски пътеписи за Балканите, XIX век, С., 1989, 239

*София през Арзер паланка, Дриновац (Дреновче), Микловац (тур. Мелговджа), Берковац (тур. Берковча) и Сумугу балкан (35—36 часа). Най-сетне пътищата покрай Дунава и към Балкана.*²¹

Интересите и образованието на Буге, както и тези на спътниците му, слагат отпечатък си върху разказа за Видин и областта около него. Тук справочният характер на текста личи осезателно при подробното описание на терена, през който преминават. Там няма тенденциозни или вече прочетени някъде описания. Тази точна (посочена в часове) информативност не може да бъде открита при Каниц и Вахенхузен. Това води след себе си нов тип четене и възприемане, или по-скоро, ново усещане при четене. Художествената описателност и увлекателността, породена от него, е заменена от информативността, която предполага и друг тип читатели. Този тип текст ми се струва далечен от железопътната литература²², каквато е тази на Вахенхузен. Нейна цел е не да развлича, а да информира за това, което ще бъде открито в града или около него.

Видин добива стойност на отправна точка в пътуванията на Каниц, Вахенхузен и Буге през страната, следователно той създава и първата представа у тях за България. Тази представа впоследствие се потвърждава или е заменена от други, но именно тя е основата, тя създава връзката, приобщаваща България към европейското. Словесността и визуалността се превръщат не просто в представители на локалното пространство на града. Тяхната задача е по-мощна – те извеждат локалното на показ пред останалата част от Европа.

Движението на Каниц, Вахенхузен и Буге се придържа към историческата действителност (това е неизбежно), но описанията им успяват да създадат собствен образ на града. Индивидуалният опит, съпътстващ всеки от тримата пътешественици, повлиява на обективността. Видимото е различно от видяното. Видимото кореспондира с действителността, а видяното – с личния поглед и моментно състояние на преминаващия през града пътешественик. Той търси новото и различното, откриваемо в съществуващите социо-културни връзки, както и в непознатата за него неподреденост на пространството. В началото си поставих задачата да изясня дали този вътрешен свят на града е видим или желан за разкриване от пътешествениците, но смятам, че едното води след себе си другото. От видимото се поражда желанието за разкриването му, защото е непознато и различно за европейските пътешественици. Така непознаването, възможността за пътуване, както и личната нагласа на всеки от тримата пътешественици, създават образа на Видин в техните пътеписи.

²¹ Пак там, с. 239

²² Железопътната или влакова литература са малки по обем книжки, предназначени за четене от западноевропейските пътници, с интересно и увлекателно съдържание, което да занимава пътниците в скучното пътуване. (Чернокожев 2012: 94 – 95)

БИБЛИОГРАФИЯ

Аретов, Н. *Образи в авторитетно огледало Стереотипите за Балканите в английската литература*

(<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=7727&Level=1> – 10.10.2013 г.)

Йезерник, Б. *Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици*. С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2013, с. 38

Каниц, Ф. *Дунавска България и Балканът*. С. Борина, 1995.

Лилова, Д. *Балканският стереотип: рецепция и съпротива във възрожденския печат* – Във: *Имиджът на Балканите: исторически подходи и комуникационни перспективи*. С., 2008, с. 109.

Семов, М., И. Янкова. *Пламъци от пепелта. Встъпителен анализ към първата част на изследването „Българските градове през Възраждането”*, С. УИ „Свети Климент Охридски”, 2004, с. 118.

Симеонова, Р., Ц. Величкова. *Научният архив на БАН като извор за регионални изследвания на Северозападна България (по документи от архивния фонд на Феликс Каниц)* – Във: *Българското възрожденско общество. Проблеми, борби и постижения*. (Сборник в чест на доц. д-р Огняна Маждракова – Чавдарова). С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2012, с. 294.

Тодоров, Д. *Българската етнография през Възраждането*. С., БАН, 1989, с. 302

Тодоров, Ц. *Страхът от варварите. Отвъд сблъсъка на цивилизацията*. С., Изток – Запад, 2009, с. 58 – 51.

Цветкова, Б. *Френски пътеписи за Балканите (XIX в.)*. С., Наука и изкуство, 1981.

Чернокожев, Н. *България: Стереотипи и екзотика. Техники на сглобяване на български образ в немскоезичната книжнина от XIX век*. С. УИ „Св. Климент Охридски”, 2012.

Академично електронно списание за изкуство и култура „ПИРОН”
е издание на Културния център на СУ „Св. Климент Охридски”
www.culturecenter-su.org